

„FENNAKADNI AZ ÍROTT SZÓ HORGÁN”

A nők és az olvasás

DOI: 10.14232/tnteboks.1.2023.3

1. Bevezetés

Jobban megértenék egymást a nők és a férfiak, ha a férfiak ugyanolyan sokat olvasnának, mint a nők? Többet tudnának az életünkről, gondolatainkról, érzéseinkről, ha olvasnák Virginia Woolf, Sylvia Plath, Jane Bowles, Carson McCullers, Annemarie Schwarzenbach vagy Dorothy Parker könyveit, ahogyan mi is olvassuk Hemingway, Faulkner, Updike, Joseph Roth, Flaubert és Balzac regényeit?

– idézi Ruth Klüger *A nők másként olvasnak és többet!* című írását Elke Heidenreich *Az olvasó nők veszélyeseke* című könyv előszavában, amely az olvasó nőkről készült képzőművészeti és fotóművészeti alkotásokat mutatja be, némi kultúrtörténeti és művészettörténeti magyarázattal.²

A történelem során a nők voltak az olvasók, a csalik, akik fennakadtak az írott szó horgán. A nők képezik az olvasóközönséget! Így van ez a kis irodalmak esetében is, mint például a horvát, ahol a 19. század közepén a férfírók győzködték a női olvasókat, hogy ugyan térjenek már át a német irodalom olvasásáról a horvátra, vagyis, hogy legyen, aki olvassa őket.

– írja Dubravka Ugrešić *Olvadni tilos!* című esszéjében, és idézi egy múlt századbeli horvát író szavait:

’A honfi szű szakad meg a bútól, hallván, mily lenézőleg szólnak nemcsak jeleseink, de köznapi polgártársink leányi is édes honunk nyelvéről.’ Mire a derék horvát női olvasóközönség megszánta őket, és ásitözva ugyan, de a hazai írók műveit fogyasztotta. Teljes joggal kijelenthetjük hát, hogy e kis ország irodalma a női olvasóknak köszönheti létrejöttét.

– folytatja gondolatát Ugrešić.³

¹ Ruth Klüger, *Was Frauen schreiben* (München: Zsolnay, 2010), 21.

² Elke Heidenreich, „A veszélyről, mely abból fakad, ha a nők túl sokat olvasnak,” in *Az olvasó nők veszélyeseke*, szerk. Stefan Bollman (Budapest: Scolar, 2008), 17.

³ Dubravka Ugrešić, „Nők – irodalom – dohányfüst,” *Scripta Archivum*, http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre40/ugresic_nok.htm.

A kis irodalmak között nagy a hasonlóság! A magyar irodalomban ugyanez történt a 19. század folyamán. Magyarországon a Reformkorban megváltozott a művelt nemeselek szellemi beállítottsága. A 18. században még meghatározó vallási témájú és latin nyelvű művek helyét kezdték elfoglalni a modern nemzeti műveltséget adó könyvek. Az irodalom, amelyet a szentimentális regény megjelenése óta mély és szoros kötelékek fűztek a nőiességhez, kezdetben főként és jellemzően a nőolvasókban találta meg valóban odaadó és legbuzgóbb híveit – jegyzi meg Gyáni Gábor egy tanulmányában, amelyben a György Aladár szerkesztésében 1886-ban megjelent *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben* című munkát elemzi.⁴ György Aladár ebben a részletes elemzésben megállapítja azt is, hogy amíg a férfi kaszinói tagok közül azok, akik „nem kártyáznak s billiardoznak, az ujságokat olvassák szorgalmasan, a könyvolvasó közönség nagyobb részét csaknem mindenütt a nők képezik,” bár rögtön kétségbe is vonja azt, hogy valóban megértik az olvasott műveket: „ezeknek meg mindig csekély része az, mely az alig egy-két évtized óta kezdődött magasabb fokú nőnevelés hatása alatt képes megérteni a könyvek becsét s elég jártas az irodalomban, hogy a selejttest avagy a tisztán mulattatót a maradandóbb becsütől megkülömböztetni tudja.”⁵

E korban jött be a naplóiírás divatja, és a női naplók és női visszaemlékezések szerzői szinte mindig kitértek olvasmányaikra és beszéltek magáról az olvasásról is. A férfiak viszont ilyen jellegű megnyilatkozásaikban rendszerint hallgattak róla. Kánya Emília, a *Családi Kör* című lap szerkesztője visszaemlékezéseiben így ír erről:

De annál többet olvastam Gutzkow: *Ritter des Geistes*, Mole-schott: *'Kreislauf des Lebens,'* Rousseau *Emiljét*, a *Confessionst*, Vogt Boz [műveit] és Shakespearet, akit ifjú koromban nem tudtam élvezni, mert drasztikus vonásai sértették túl gyenge lelkemet. ... Sokat olvastam, talán válogatás nélkül, de nagy élvezettel, és a lelkem gyakran talált megnyugvást a nagy teremtetek [alkotások] szépségében.⁶

Hosszú ideig, több mint két évszázadig tartott a vita arról, hogy olvasson-e és mit olvasson a magyar nő. Az olvasást, s főként az írást még a 18–19. században is sokan értelmetlennek találták a nők számára. A felvilágosodástól kezdve a romantika korán át egészen a huszadik század elejéig a patriarchális társadalom megszabta (vagy legalábbis szerette volna megszabni), hogy milyen könyveket olvashatnak a nők. Egyúttal azonban nagyon is nagy szüksége volt ennek a társadalomnak a női olvasókra, a női közönségre. A nők olvasási szokásait ugyanis szorosan összekapcsolták a nőnevelés kérdésével, ezt pedig a nemzeti kérdéssel.

⁴ Gyáni Gábor, „Az olvasás kultúrája. 1886-ban megjelenik György Aladár szerkesztésében a Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben,” in *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály (Budapest: Gondolat, 2007), 569.

⁵ Gyáni, *Az olvasás kultúrája*, 569.

⁶ Kánya Emília, *Réges-régi időkéről: Egy 19. századi írónő emlékiratai* (Budapest: Kortárs, 1998), 182.

Az első férfi, aki komolyan számolt a nők részvételével az irodalomban, az olvasásban, és egyenrangú félként utalt a nőkre, Kármán József volt: „mind a nevelésnek, mind pedig a mentalitás- és értékformáló szépirodalomnak alkalmazkodnia kell a női igényekhez és ízléshez.”⁷ Szerinte a jó műnek a nőkhöz és a férfiakhoz egyaránt szólania kell. *Uránia* című lapja célközönségének a nőket, az asszonyokat választotta, őket kívánta kiművelni, azért, hogy a férfitársadalom is rákényszerüljön a művelt, európai eszmék megismerésére.

A 19. század Magyarországon a nők közeletbe való kilépésének kezdete volt. A nőnevelés reformjai és a sajtóhoz köthető reformok nagy fordulatot hoztak ezen a területen. A nők társadalmi szerepvállalásáról, a nők képzéséről folyt a vita több sajtóorgánumban is. A század 1850–1860-es éveiben zajlik az írónövség mibenlétéről szóló máig leghatásosabb vita, de vitáztak a házasságról, a válásról, a nőnevelésről is. A társadalmi szerepek nemi alapú szigorú meghatározása, amely szerint a férfi a közelet, a nő pedig a magánélet szférájában találja meg természetes közegét, lassan bomlani kezdett.

A hosszú évszázad folyamán a magán leányneveldektől az állami leányiskolákon keresztül a század végére a nők egészen az egyetemi oktatásig is eljuthattak. Veres Pálné nevéhez fűződik a Nőképző Egyesület megalakulása 1868-ban és az első magyar felsőbb leányiskola megnyitása is, miután a 9000 nő aláírásával nyomatékosított kérvényt Eötvös József oktatásügyi miniszter elutasította.⁸ Mikszáth Kálmán az elutasítás indokairól később így írt: „inkább a népet kell emelni bizonyos nivóra, a parasztasszony tudjon inkább harisnyát kötni, mint az úriasszony – filozofálni.”⁹

A század fontos fejlődési fokmérője volt az ipari fejlődés, amely nagy hatással volt a lap- és könyvkiadás szélesebb körben való elterjedésére. Csökkentek a nyomdai költségek, mivel új technológiákat fejlesztettek ki, és nőtt az olvasók száma. Mindennek természetes következménye a folyóiratok, rendszeresen megjelenő kiadványok számának növekedése is volt, melyek között több a nőket is meg kívánta szólítani, sőt alakultak kimondottan nőknek szóló lapok. A lapoknak elsősorban német nyelvű olvasótábora volt, ezért a kiadók is német könyveket és lapokat adtak ki elsősorban. A század vége felé vált csak megtérülő vállalkozássá a magyar könyvek és lapok kiadása.¹⁰

A nemzetébresztés nemes feladatára rendszeresen a nőket szemelték ki, és tőlük várták a férfiak és gyermekeik, a következő nemzedék nemzeti érzésének kiala-

⁷ Fábri Anna, „*A szép tiltott táj felé.*” *A magyar írónők története két századforduló között (1795-1905)* (Budapest: Kortárs, 1996), 9.

⁸ Fábri, „*A szép tiltott táj felé,*” 156.

⁹ Mikszáth Kálmán, „Veres Pálné” (*Vasárnapi Újság* 1895), 249-251.

¹⁰ Veres András, „*Könyv- és lapkiadás a fevilágosodás idején és a reformkorban,*” in *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály (Budapest: Gondolat, 2007), 78-79.

kítását, erősítését a nőnevelésen keresztül, amelyhez nagyon szorosan hozzátartozott az olvasás. Nira Yuval-Davis szerint a nők azok, akik biológiai, kulturális és szimbolikus értelemben is újratermelik a nemzetet, szimbolikus határőr szerepük van.¹¹ Ezt a szerepet pedig a patriarchális társadalom ruházta rájuk, s felelőssé teszi őket a nemzet jövőéért. Biológiai hordozóként a közösség hordozói is egyben.

A magyar könyvek és lapok olvasására szóló ösztönzés a nőnevelésben is megjelent, akár az iskolákban több órában tanított magyar nyelv és irodalom tantárgyra, akár a magyar nyelven kiadott könyvek szaporodására tekintve. A közönséget a kiadók elsősorban női körből remélték, ezért az ún. női szempontot is figyelembe vették kiadványaik tervezésénél, sőt már a század első felében kísérleteztek kifejezetten női olvasmányok kiadásával is: a *Magyar Dámák Kalendárium*a, a *Hébe*, az *Aglája*, az *Aspasia* és a már említett *Auróra* is jelezte, hogy női olvasókra is számítanak.¹² A következő évtizedekben pedig folytatódott ez a tendencia olyan lapok kiadásával, amelynek már a szerkesztői, sőt kiadói is nők voltak: *Családi Kör*, *Lányok Lapja*, *Vasárnapi Újság*.

2. A női olvasás kezdetei

A nők és a férfiak olvasási szokásait sok tényező befolyásolta az évszázadok folyamán, amelyek főként a két nem társadalmi szerepével összefüggésben írták elő, engedélyezték vagy tiltották bizonyos művek, szerzők, műfajok olvasását. Persze az olvasás és írás megtanulásához sem volt sokáig egyszerű eljutniuk a nőknek.

Az írástudó nők története a kolostorokban és a főúri családokban kezdődik, Ráskay Lea és Sövényházi Márta és más kódexmásoló apácák munkájával, akik számára az irodalom tanult mesterséget és Isten szolgálatát jelentette. A férfi szerzetesekhez hasonlóan lapszéli jegyzetekkel látták el az általuk másolt kódexeket, amelyek érzéseiket, lelkiállapotukat, gondolataikat fejezték ki. Ezt tette például Sövényházy Márta az *Érsekújvári kódex*ben: „Ne gondolj vele, ha nem szépen írtam, de nézjed idvességes használatját, ha ki megoldassa,” és Soror Katalin a Gömör-kódexben: „igen fáj fejem, igen beteg valék.” A kódexek másolása terén nem látható a különbség a férfi és a női szerző elismerése vagy megítélése között, viszont a reneszánsz korától kezdve ez a különbség láthatóvá válik. S. Sárdi Margit megállapítása szerint ebben a korban alakul ki az a szemlélet, miszerint az író-költő személyiség megjelenéséhez a következőkre van szükség: fejlett individuális tudatra (ok), készséggé vált írástudásra (eszköz), valamelyes műveltségre (minta), valamint a személyes életben valamilyen motivációra (alkalom). A 16. század második felében Magyarországon a nők ezekből a kulturális forrásokból szerezhették meg: a

¹¹ Yuval–Davis, Nira, *Nem és nemzet*, ford. Szabó Valéria és Szentmiklósi Tamás (Budapest: U.M.K., 2005), 5.

¹² Fábri, „*A szép titott táj felé*,” 48.

reformáció olvasáskultúrájából és énekkincséből, a reneszánsz műveltségeszményéből és a tudatos poétikai törekvéssel létrehozott szövegversből.¹³

Ennek kiemelkedő példája Telegdy Kata költészete, aki Balassihoz hasonlóan eljutott a dallamtól független szövegvershez, csak más úton, egy archaikus hagyományt emelve be az irodalomba. Világképe, műfaja, poétikai fölfogása alapján Balassi tágabb köréhez tartozhatott volna, viszont műve a hivatalos irodalmi élettől elszigetelt volt, mert nő léte nem léphetett verseivel a nyilvánosság elé olyan módon, ahogy ezt Balassi megtehetette.

A reneszánsz szabadabb szelleme után a barokk korszak gondolkodói, papjai és prédikátorai sokkal nagyobb szigorral ítélték meg a nők szerepeket: a nők szépirodalmat nem írhattak. Voltak azonban az irodalomnak olyan formái, amelyekkel a nők is megpróbálkozhattak, bár az írás-olvasás és alkotás tudománya a főúri családok kiváltsága volt. A levelezés, a naplóírás és irodalmi szövegek olvasása tartozott ide. A nemesség körében az író-olvasó életforma, a levél- és naplóírás elterjedt, és egyre gyakoribbá vált, hogy a nemes nők is tudnak írni. Bizonyos családokban a leányok nevelése az írást nem foglalta magában, míg más családokban a nők már a század első felében maguk írták leveleiket, olvasták és gyűjtötték a könyveket; Esterházy Miklósné Nyáry Krisztina családi naplót is vezetett. Az igényesebb műveltséghez hozzátartozott az alkalmi, műkedvelői szintű versszerzés (például Petrőczy Kata Szidónia, kora legnagyobb költőnője, apja, bátyja és férje is írt egy-egy verset alkalmilag).¹⁴

Fábri Anna a nőírókról szóló összefoglaló kötetét egy Bessenyei-idézettel kezdi, amely arra enged következtetni, hogy a nők olvasása a felvilágosodás idején kezdett fontossá válni a magyar irodalomban: „Lucinda, hozz egy könyvet” – a *Philosophus* kezdő mondata. Csokonai színdarabjaiban is szerepelnek ilyen művelt (*culta*) kisasszonyok, folytatja Fábri, hangsúlyozva, hogy a korabeli írók így hívták fel a figyelmet a nők szerepének fontosságára a műveltség elsajátításában és terjesztésében, mert „ez idő tájt a nők körében az olvasás nem számított mindennapos foglalatosságnak, de keveset, s főleg kevesen olvastak a férfiak közül is.”¹⁵

Arról, hogy mit is olvassanak a magyar nők, hölgyeknek szóló életvezetési tanácsadó könyvecskék is szóltak, az egyikben például 1784-ben azt tanácsolták a kiasszonyoknak: elsősorban történeti műveket olvassanak: „Mesés, Román és Komédia könyveket vigyázással olvasd, hogy elmédet, érzékenységedet el ne ragadozzák.”¹⁶ A századvég két jelentős költőnője, Molnár Borbála és Újfalvy Krisztina is kifejtette álláspontját erről a témáról: „A jobb ízlésű Románok

¹³ S. Sárdi Margit, „Magyar nőköltők a XVI. századtól a XIX: századig. Válogatás,” in *A magyar költészet kincsesládája*, 77. Kötet, szerk. S. Sárdi Margit (Budapest: Unikornis, 1999), 331.

¹⁴ S. Sárdi, „Magyar nőköltők a XVI. századtól a XIX: századig. Válogatás,” 331.

¹⁵ Fábri, „*A szép tiltott táj felé*,” 7.

¹⁶ Fábri, „*A szép tiltott táj felé*,” 7.

olvasását nem kárhoztatom: sőt azt hiszem, hogy ezek észrevehetően formálják a szívet, mégis ezeknél ugyan sokkal hasznosabbnak tartom a valóságos *Históriákat*” – írja Molnár Borbála.¹⁷ Újfalvy Krisztina megengedőbb, modernebb hangvételben válaszol: „Egyezzünk meg Asszonyom, hogy együtt minden könyvnek olvasása sem káros, sőt hasznos, de úgy, hogy előbb készíttessék ki a lélek a gyöngynek a gaz közül való kiválogatására!”¹⁸

Ezen a ponton érdemes kitekintnünk a francia és az angol irodalomra. A 18. században indult el egy olyan kezdeményezés, amelynek a neve még a mai napig is él, igaz, hogy teljesen más értelemben, mint ahogy az eredeti történetben, de ez is pontosan jellemzi azt, hogy a maga korában jelentős tevékenység milyen ellenkező előjelet vehet fel, és hogy torzulhat, visszahatva a nőre, mint a társadalom második nemére.

A Kékharisnya Társaságról van szó, amely szociális és önképző mozgalom volt Angliában, és a hasonló, bár formájában eltérő francia mozgalom mintájára alakult. Az 1750-es években Elizabeth Montague női olvasókört alapított, ami forradalmi lépés volt a maga korában. A vendégek között volt a botanikus, tolmács és könyvkiadó Benjamin Stillingfleet, aki mivel nem volt elég gazdag ahhoz, hogy az alkalomhoz illően öltözzön, ami akkoriban többek közt fekete selyemharisnyát jelentett, ezért utcai viseletben érkezett, kék gyapjúharisnyában. Az egyik fennmaradt történet szerint olyan kiváló társalgó volt, hogy távolmaradását az összejövetelekről mindig rendkívüli veszteségnek érezték, és ezt mondogatták: „Sem mire se megyünk a *kékharisnya* nélkül.” Egy másik történet szerint az irodalmi kör egyik tagjának férje, Edward Boscaven tengernagy a gyűléseket lenézően *Kékharisnyás társaság* [„Blue-Stocking Society”] névvel illette.

Az elnevezés elterjedt, kezdetben az olvasott, művelt nőkre alkalmazták; csak később fűzték hozzá a gúnyos mellékértelmet (a házimunkát elhanyagoló, műveltségére büszke nőre alkalmazva).¹⁹ A történet Molière „A tudós nők” című szatirikus vígjátékának ihletőjeként is megjelenik.

Az angol irodalomban a 18. században az új irodalmi műfaj, a regény kialakulásakor több mint kétezer regény született. Az irodalomtörténetben a regény kialakulásának és elterjedésének érdemét a férfi íróknak tulajdonítják. Ennek a kétezer regénynek azonban legalább a felét nők írták, aki a maguk korában legalább olyan népszerűek voltak, mint a férfiak – olyannyira, hogy több férfi szerző női álnéven próbált érvényesülni. A férfi irodalomtörténészek azonban megfeledeztek ezekről a női szerzőkről is, csupán az 1960-as években kialakult feminista

¹⁷ Molnár Borbála és Máté Jánosné, *Barátságai vetélkedés vagy Molnár Borbálának Máté Jánosné asszonnyal: A két nem hibái és érdemei felől folytatott levelezései* (Kolozsvár: 1804), 52.

¹⁸ Molnár és Máté, *Barátságai vetélkedés*, 62.

¹⁹ Marilyn Yalom és Theresa Donovan Brown, *Freundinnen. Eine Kulturgeschichte* (München: Random House, 2019).

„Fennakadni az írott szó horgán”

irodalomtörténet, a gynokritika fedezte fel újra őket és helyezte vissza sokukat az angol irodalom kánonjába.

3. Női olvasat / narratológia

A nők hajlamosak megfélekedezni arról, hogy a történet nem feltétlenül róluk szól és gyakran úgy olvasnak, mintha férfiak lennének – idézi L’Homme Ilona Judith Fetterley kijelentését.²⁰ Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy nem önmagában az a probléma, hogy a nők és a férfiak azonos olvasatokat hoznak létre, sőt ez inkább gazdagíthatja az irodalmat, hanem hogy nők gyanútlanul azonosulnak a szöveg kijelentéseivel és képesek ellenvetés nélkül igaznak elfogadni olyan szövegeket, értelmezéseket és értékeléseket, amelyek kifejezetten nőellenesek.

A feminista szakirodalom általában négy kategóriát sorol fel a női írás mibenlétének meghatározására: a szerző nemét, a szöveg tartalmát, az olvasó nemét és a szöveg stílusát. Jelen dolgozat szempontjából az olvasó neme felőli megközelítés a mérvadó. Tulajdonképpen minden szöveg olvasható feminista szemszögből, vagyis olyan módon, hogy a szöveg mennyire felel meg a patriarchális formáknak vagy mennyire megy szembe velük. Fontos kiemelni az „értő olvasás” fogalmát, amely a megélt tapasztalat fontosságára utal.²¹

A feminista olvasáselmélet meghatározását kutatva arra jut, hogy a szöveg és az olvasó viszonyát inkább dialektikusnak, mint dualisztikusnak célszerű felfogni, hiszen szöveg irányítja ugyan a befogadást (a szöveg irányítja az olvasást, amikor a szöveg „férfivá teszi a női olvasót”), de a szöveg csak az olvasó által aktualizálódik, tehát az ő közreműködése is szükséges. Az olvasás folyamatának kritikai analizésén túl (amikor az olvasó választja, hogy alárendeli-e magát a szöveg irányításának, vagy magához ragadja-e az irányítást) egy másik hermeneutikáról is szól: arról a módról, ahogyan az olvasó nők által írt műveket olvas, annak olvasása, hogy hogyan ír egy nő mint nő, és egyúttal annak is, hogy hogyan olvas egy nő, ha nem „Másik”-ként olvas.²²

L’Homme arra a következtetésre jut, hogy a női olvasás, női olvasó vagy feminista kritika fogalmak félrevezetőek, mert a kérdés nemcsak az, hogy a nők hogyan olvasnak vagy nem olvasnak, hanem az, hogy a nemi különbség, mint gondolkodásunk egyik alaptényezője hogyan befolyásolja az irodalmi diskurzust. S ha

²⁰ L’Homme Ilona, „Női olvasók,” in *Az olvasó, az olvasás*, szerk. L. Simon László és Thimár Attila (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1999), 25-32.

https://www.academia.edu/7077011/N%C5%91i_olvas%C3%B3k.

²¹ Bolemant Lilla, *Női hangok, Berde Mária, Földes Jolán és Zilahy Lajos regényei* (Pozsony: Phoenix Library, 2016), 29.

²² L’Homme, „Női olvasók,” 35.

legfőbb eszköze annak, hogy objektívek legyünk, az, hogy felismerjük saját pre-koncepcióinkat, akkor itt a férfiak sem vonhatják ki magukat a „feminizmus” alól.

A lehetséges (női) olvasatok egy másik irányból közelítő magyarázatát nyújtja Susan Lanser irodalomtudós, aki a klasszikus narratológia elméleteiből kiindulva arra a következtetésre jut, hogy azok a narratívák, amelyek ennek alapjául szolgáltak vagy férfiak által írott szövegek voltak, vagy úgy kezelték őket, mintha a szerzőjük férfi lenne. Így a férfi szerzők által írt szöveg áll az univerzális szöveg helyén. Lanser szerint „egy olyan narratológia, amely nem képes megfelelően számot adni a nők narratíváiról, alkalmatlan narratológia a férfiak szövegeire történő alkalmazása is.”²³ A feminista narratológiában látja azt az eszközt, amelynek segítségével választ kaphatnánk a feminista irodalomkutatás egyik legösszetettebb kérdésére, hogy létezik-e női írás és tradíció, és vajon a férfiak és a nők különbözőképpen írnak-e.

Lanser részletesen kidolgozta a feminista narratológia fogalmait, amelyet a kontextuális narratológiák közé sorolnak, mivel „kontextualizálják” vagy „kulturalizálják” az elbeszélést olyan módon, hogy a kultúra feminista diszkurzusában helyezik el. A narratológiai értelmezéshez politikai és szemiotikai szempontból is kutatja a szöveget. Itt kerülnek előtérbe a patriarchális elnyomással szembenálló női szereplők (az elhallgattatott csoportok hanghoz jutása értelmében) – vagyis a textuális reprezentáció, de ezzel együtt a formalista narratológia a hangot mint az elbeszélőt is értelmezi.²⁴ Lanser bevezeti a privát és a nyilvános narráció fogalmát. A privát narráció a belső, a textuális világon belül létező, homodiegetikus hallgatóhoz intézett elbeszélés, amelyen keresztül az olvasó közvetetten férhet hozzá a szöveghez, mintha ez egy „szövegbeli” szereplő alakján keresztül történne. A nyilvános narráció a textuális világon kívüli, a heterodiegetikus hallgatóhoz intézett narráció, amely az olvasó és a szerző közti közvetlen kapcsolatot feltételez. A társadalmi és narratív identitás összekapcsolásával diszkurzív autoritás jön létre, amely a társadalmi hatalommal van összefüggésben. A nőhöz hagyományosan a privát szférát rendelték, ezért bejutása a nyilvános diszkurzusba mindig valamilyen rejtett vagy nyilvános határsértéssel történt. Bizonyos korszakok elvárásainak megfelelően a női szerző férfi álnéven írt, vagy szövegein belül rejtette el mondanivalóját. Lanser egy levelet elemez a női narratológia szempontjából. A levél egy fiatalasszony levele a férjének – ez a teljes olvasat. Minden második sort összeolvasva azonban egy másik, a barátnőnek írt olvasathoz jutunk, amely az előzővel ellentétes jelentésű üzenetet fogalmaz meg. Ebben a hatalomfosztott diszkurzus jelenik meg. A levél harmadik szintje a nyilvánosságnak szól, a házasság tulajdonképpeni kritikája. „A nyilvános szöveg egyben a leginkább elrejtett szöveg

²³ Susan S. Lanser, „Egy feminista narratológia felé,” in *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*, szöveggyűjtemény, szerk. Bókay Antal és Vilcsék Béla (Budapest: Osiris, 2002), 524.

²⁴ Lanser, „Egy feminista narratológia felé,” 525.

is, ezt a legnehezebb észrevenni, ugyanis semmi sem kutatja a létezését önmagán kívül, és egy olyan olvasót igényel, aki egy bizonyos tudás birtokában olvas.”²⁵

A hang megértéséhez tehát szükséges bizonyos fajta tudás, amely a marginalizált társadalmi csoportok, esetünkben a nők tudása, s amely a társadalmi konvenciók megkérdőjelezésére, újraértelmezésére is alkalmas. A szöveg értelmezése olyan tevékenység, melyet többek között más kritikai diszkurzusok és más ideológiák keltenek életre, többek között a nemi különbség is.

Horváth Györgyi egy tanulmányában a magyar irodalomtudomány nézeteit veti össze az angolszász kutatásokban megjelenő felfogásokkal, ami a női olvasási módok lehetséges megjelenési formáit illeti.²⁶ A magyar irodalomkutatás következtetéseit ambivalensnek tartja, az általa vizsgált szerzők általában nem egy laikus női olvasót képzelnek el, sokkal inkább az irodalommal professzionálisan foglalkozót, és a női olvasást nem történeti begyökerezettségüként és a magyar kultúrában jelenlévő előzetes jelentésséggel bírók jelenségként értelmezik. A női olvasat és a feminista olvasat tehát itt nem különül el egymástól.

Horváth utal Andreas Huyssen megállapítására, amely a nőt a tömegkultúrával azonosítja, vagyis tulajdonképpen a nő válik a tömegkultúra fogyasztójává, mint laikus olvasó, és így a magaskultúrával azonosítható maszkulin olvasásmódok ellenpontja is lesz. A 19. század végének nőről kialakított felfogását elemzi Huyssen, amely azt a tömegkultúrával azonosítja. Pejoratívan értelmezett feminin személyiségjegyeket tulajdonítottak a tömegkultúrának, értve ez alatt folytatásos regényeket, családi és egyéb népszerű magazinokat, a kölcsönkönyvtárak állományát, és így tovább – nem pedig a munkásosztály kultúráját, vagy a régebbi népi, illetve populáris kultúra maradványait.²⁷ A nőnek a tömeggel, a tömegkultúrával, sőt a tömeggel, mint politikai fenyegetéssel való azonosítását a szerző Nietzsche-hez vezeti vissza. A kérdés messze túlnyúlik a művészetben és az irodalmon. A nő azonban egyúttal a tömegkultúra fogyasztójának prototípusává válik, ezáltal pedig a maszkulin (magaskultúrával társítható) olvasásmódok ellentétévé.

A 19. század végi hagyományos nőképben gyűjtötték össze a férfiak az olyan aggodalmaikat, áthelyezett félelmeiket, projekcióikat, amelyeknek eredete a modernizációban, az új társadalmi mozgalmakban keresendő, valamint olyan törté-

²⁵ Lanser, „Egy feminista narratológia felé,” 524.

²⁵ Zsadányi Edit, „Író nők a századelőn,” in *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*, szerk. Szegedi-Maszák Mihály és Veres András (Budapest: Gondolat, 2007), 827.

²⁶ Horváth Györgyi, „Női olvasás, Fenyegető élvezetek? A női olvasó az olvasás normalizációs folyamatában,” in *Laikus olvasók? A nem professzionális olvasás értelmezési lehetőségei*, szerk. Loránd Zsófia (Budapest: L'Harmattan 2006), 32-50.

²⁷ Andreas Huyssen, *A tömegkultúra mint nő: A modernség másikja* (Pozsony: Kalligram, 2002 szeptember), 19-28.

nelmi eseményekben, mint az 1848-as forradalmak, az 1870-es Kommün, és az Ausztriában a liberális rendet fenyegető tömegmozgalmak erősödése.

Gustave Le Bon *A tömegek lélektana* című nagyhatású műve arra a képre utal, amely a 19. században leggyakrabban jelentette a civilizáció nő általi fenyegetettségét: „A tömegek hasonlítanak valamennyire a mesebeli sphinxhez: meg kell fejtenünk a rejtélyt, amit pszichológiájuk elibénk ad, vagy el kell rá szálni magunkat, hogy fölfalnak bennünket.” old. A férfiaknak a bekebelező femininitástól való félelme itt kivetítődik a nagyvárosi tömegre. A hatalom elvesztésének visszatérő gondolata keveredik az erős, stabil ego (amely a polgári rend férfi lélektanának *sine qua non*-ját jelenti) határainak elmosódásától való félelemmel. A tömeg általi felfalás rém-álmát idézi fel a választójog kiterjesztése éppúgy, mint a modern művészek állandó félelme a „rossz” értelemben vett sikertől, amely halványítja a határvonalat az igazi művészet és a hamis tömegkultúra között. A probléma nem a magasművészet ép és a tömegkultúra romlott formái közti különbségtétel vágya, hanem az értéktelenebbnek tekintett folyamatos nőneműsítése [gendering as feminine].

A kultúraszociológusok szerint azonban eleve kérdéses „tömegkultúráról” beszél-nünk, hiszen amit annak neveznek, önmagában is sokféle, különböző érték-rendeket, stílusokat magába foglaló rendszer. Lényegében az különbözteti meg az ide sorolt alkotásokat a „magaskultúra” körébe sorolt alkotásoktól – hogy nem sorolják őket oda.

Horváth azonban az esztétikai diskurzus vonatkozásában gondolja végig a női olvasás mibenlétét, az angolszász kutatásoknak a 18. században kialakult esztétikai olvasás fogalmaiból kiindulva. Az angolszász példák a fentebb említett magyar példákkal is rokonságot mutatnak, hiszen a 18-19. század volt az, amikor maga az olvasás fontossá vált, a könyvkiadás, a lapkiadás kora, amikor szükség volt az olvasóközönségre. Megállapítja azt is, hogy európai kontextusban is érvényes a tézis, miszerint a laikus olvasó már ekkor sem volt magára hagyva, különféle olvasótankönyvekkel, olvasási tanácsokkal látták el. Viszont „az olvasástípusok, az olvasás helye, tárgya és nagyrészt közönsége szerint nemileg kódoltakká váltak, az illegitim, ’rossz’ olvasások pedig nagyrészt feminizálódtak.”²⁸ A nyilvános olvasás (felolvasás közönségnek, közönség előtt) a férfiak privilégiuma lett, a nők pedig a magányos olvasásban kaptak teret. Ugyanígy elkülönült később a műfajok olvasása is, és például a regény magányos olvasása veszélyes cselekedetté vált, mivel elvonta a nőket „természetes” közegetől, a családi élettől.

Mivel a nőket inkább érzelmük által vezérelt lényeknek tartották, úgy gondolták, a könyvek olvasása által elragadtathatják magukat, aminek beláthatatlan következményei lehetnek, egészen a társadalmi lecsúszásig, erkölcsi züllésig. Ezen kívül az olvasást az evéssel, a fogyasztással is kapcsolatba hozták, amikor a regények mohó „falásáról” beszéltek. Erre általában Emma Bovary példáját szokták

²⁸ Horváth, *Női olvasás*, 38.

felhozni, aki gondolkodás nélkül átengedi magát az olvasás élvezetének, falja a könyveket, a történeteket, és ez okozza erkölcsi és társadalmi vesztét, és végül halálát is. Horváth magyar példát is hoz: Krúdy Gyula *A vörös postakocsi* című regényéből, amelyben a 18. század végének nőalakja jelenik meg. Mihelyst olvasásra adja a fejét, gyors iramban megindul a lejtőn. Dideri-Dir, a tisztességes erdélyi családanya elolvassa Reviczky Gyula, Tompa Mihály és Turgenyev műveit, elveszti józan ítélőképességét, Pestre utazik, hogy személyesen találkozzon Ady Endrével és a többi híres költővel:

Fiatal, csillogó szemű és emelkedő csillagú férfiak barátságára vágyom. Szerelmes szeretnék lenni... Még egyszer szerelmes lenni, hisz már úgysem élek soká. Ady Endrébe vagy Révész Bélába, Cholnoky Viktorba vagy Lovik Károlyba... Egy fiatal, pályája kezdetén lévő írónak, mint George Sand Musset Alfrédbe... Baskircsev Mária szeretnék lenni. ... Páholyban akarok ülni a Nemzeti Színházban, és az írók frakkban látogassanak el hozzám felvonásközben. Talán szalont is fogok tartani, zsúrokat adni, és a szerkesztők majd kezet csókolnak nekem.²⁹

Önnön sivár élete elől menekül az irodalmi szövegekbe, az általuk keltette hamis vágyakba. Az irodalmi szövegek fogyasztása összekapcsolódik az evéssel és a szexuális vágygal.

Horváth megállapítja, hogy az olvasás diskurzusa sokszorososan összefonódik a szexualitással, a fogyasztással, a szubjektummal és a társadalmi rend mibenlétéről alkotott képzetekkel, melyek együttesen alakítják a nemi jegyek olvasástípusok közötti elosztását. Ez az elosztás azonban, a változó történeti kontextus ellenére, majdnem identikusan hagyományozódik tovább, és markánsan megjelöli az esztétikai és nem-esztétikai olvasástípusok közti határt is.³⁰

A tematikát továbbgondolva eljuthatunk egészen addig a megállapításig, hogy ugyanezekre a tapasztalatokra építenek a mai napig a reklámok. A nő, mint fogyasztó megcélzása különféle módokon történik. A huszadik században kialakult konzumkultúrában a női és a férfi szerepek újra bináris oppozícióban jelennek meg a „piacon”, a „vásárlásra született nő” passzív és odaadó fogyasztó, vele szemben áll a „gyártó, aktív, alkotó férfi,” akitől távol áll minden, ami alacsonyabb rendű és kulturálatlan.³¹

²⁹ Krúdy Gyula, *A vörös postakocsi*, in *Nyolc regény* (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1975), 110-111.

³⁰ Horváth, *Női olvasás*, 49.

³¹ Binková, P., „Feministická perspektiva v mediálních studiích,” in *Revue pro média* 9 (2004): 1-12. <http://fss.muni.cz/rpm>.

4. A női tapasztalat és az olvasás

Elaine Showalter szerint a női olvasás tekintetében a feminista kritikát az foglalkoztatja, hogy „a női olvasó *hipotézise* (a hipotetikus női olvasó?) mi módon változtatja meg egy adott szöveget illető felfogásunkat, tudatosítván bennünk szexuális kódjainak fontosságát.”³² A feminista kritika számára nyilvánvaló, hogy a nők eleve rendelkeznek bizonyos olvasói tapasztalattal, de nem mindig olvasnak nőként, elidegenedtek egy olyan tapasztalattól, amely női állapotukhoz tartozik – írja Jonathan Culler „Nőként olvasni” című tanulmányában,³³ magyarázatként pedig kifejti, milyen jól érzékeltethető ez a társadalmi osztállyal vont analógiával. A társadalmi osztály tagjai rendszerint nem rendelkeznek azzal a tapasztalattal, amelyet helyzetük indokolna, mivel az elnyomás elidegeníti a csoportot a tulajdon csoportérdekeiktől és afelé sodorja, hogy az elnyomók érdekeivel azonosuljon.

Hogyan lehet nőként olvasni? Erre a kérdésre Culler azt a javaslatot teszi, hogy nőként olvasni annyi, mint elkerülni a férfiként olvasást, azonosítani a férfi-olvasatok sajátos védekezéseit és torzításait, s korrekciókat javasolni.³⁴ Végül pedig úgy foglalja össze elemzése lényegét, hogy „az, hogy egy nő nőként olvas nem olyan azonosság vagy tapasztalat ismétlését jelenti, amely adott, hanem azt, hogy olyan szerepet játszik, melyet egy konstrukcióval, női identitásával összefüggésben konstruál.”³⁵

Vajon hogyan sajátítjuk el az olvasási stratégiákat, olvasási módokat? A családban lányoknak és fiúknak megfelelő meséket, történeteket olvasunk. Az iskolai oktatás még mindig nem lépett túl azon a „klasszikus” kánonon, amelyben a férfiak foglalják el a szerző szerepét, a nők pedig csupán műzsák vagy feleségek lehetnek. Hiába az évtizedek óta felhalmozott tudás a női szerzőkről, a női irodalmi hagyományról, a női írásról és olvasásról. Az iskolában a nő csupán második nem még mindig.

Kérchy Anna egy anekdotával kezdi a női narratológiáról szóló tanulmányát. A fiatal tanár József Attila „Ódáját” azzal próbálja közelebb hozni a középiskolás diákokhoz, hogy kijelenti: „Ezt a szöveget igazából csak az értheti meg, aki volt már nővel.” A megértés feltétele tehát a női test megismerése férfi szemmel.³⁶

³² Elaine Showalter, „A feminista irodalomtudomány a vadonban: A pluralizmus és a feminista irodalomtudomány,” *Helikon* 3 (1994): 412-442, 428.

³³ Jonathan Culler, „Nőként olvasni,” in *Dekonstrukció. Elmélet és kritika a strukturalizmus után* (Budapest: Osiris, 1997), 68.

³⁴ Culler, „Nőként olvasni,” 74.

³⁵ Culler, „Nőként olvasni,” 88.

³⁶ Kérchy Anna, „A nő nyelvet ölt. A feminista narratológia dilemmái és a korporeális narratológia lehetőségei,” in *A nő nyelvet ölt: Feminista, narratológiai, esztétikai, testelméleti tanulmányok* (Szeged: JATEPress, 2018), 40.

Friedrich Judit a női olvasásról írva megállapítja, hogy a hagyományos irodalomkritika absztrakt olvasóval szeret dolgozni, mert általánosítani akar. „Csak persze az absztrakt olvasót is elvonatkoztatták valahonnan, és mivel történetileg a legtöbb olyan olvasó, aki le is írta, amit gondolt, kritikus volt, a legtöbb hivatásos irodalomkritikus pedig férfi volt, belőlük vonatkoztatták el az absztrakt olvasót, nehéz helyzetbe hozván a női olvasókat.”³⁷ Példának a szerelmi líra tanítását/olvasását hozza fel:

aki Shakespeare-ből érettségizni, netalán felvételizni fog, vagy más okból tartja kötelességének a világirodalom e nagy alakját szeretni és érteni, az legjobban teszi, ha azonosul a költő hangjával, és kialakít egy olyan olvasói személyiséget, aki érti és élvezi Shakespeare szonettjeit, és eltekint attól, hogy női mivoltában ezek a művek tulajdonképpen sértik. ... Így születik az absztrakt olvasó, aki tulajdonképpen férfi, bár annak is elvont.³⁸

Friedrich már tanulmánya első mondataiban leszögezi, hogy az ember olvasóként is legalább annyiféle, mint emberként. Másképp olvas, és mást vesz észre egy-egy műben attól függően is, milyen minőségében olvas, aminthogy attól függően is, mely életszakaszában jár éppen.³⁹

Séllei Nóra egyik tanulmányában Carla Kaplan *The Erotics of Talk* [A beszéd erotikája]⁴⁰ című könyvéből idéz, amely szerint létezik egy ideális hallgató (akit esetünkben olvasónak is nevezhetünk), aki a beszéd (számunkra itt: olvasás) erotikájának nevezhető diszkurzív kapcsolatban jön létre. Ennek a kapcsolatnak lényeges része az ideális beszédhelyzet, amelyben megvalósulhat az a fajta intimitás, melynek nem a diszkurzív hatalomért folyó párba a fő hatóereje, s melynek eredményeképp létrejön egy olyan átalakulás a beszélők között, aminek következtében egyikőjük sem marad meg eredeti pozíciójában. Ennek a beszédhelyzetnek a kialakulásához legalább annyira fontos a beszélő számára a hang megtalálása, mint az azt a hangot meghallani képes hallgató jelenléte.

A feminista irodalomkritikai megmutatta, hogy a női olvasónak a hivatalos olvasási útmutatók ellenében kell olvasnia, ha nőként akar olvasni. A Lanser⁴¹ által kidolgozott feminista narratológia értő hallgatója és a Kaplan⁴² által megfogalmazott szövegben belüli ideális hallgató az olvasás folyamatának fontosságát

³⁷ Friedrich Judit, „A női olvasás,” in *Laikus olvasók? A nem-professzionális olvasás értelmezési lehetőségei* (Budapest: L'Harmattan, 2006), 322.

³⁸ Friedrich, „A női olvasás,” 323.

³⁹ Friedrich, „A női olvasás,” 322.

⁴⁰ Carla Kaplan, *The Erotics of Talk: Women's Writing and Feminist Paradigms* (Oxford: Oxford University Press, 1996).

⁴¹ Lanser, „Egy feminista narratológia felé,” 532.

⁴² Lásd: Kaplan, *The Erotics of Talk*.

hangsúlyozza, mint annak a módját, ahogyan elsajátítjuk a világhoz való társadalmi és társadalmi nemi orientációnkat, illetve a vele való azonosulást – állapítja meg Dale Bauer.⁴³ Az olvasás mint tevékenység genderrel ellátott szubjektumként létrehoz bennünket, megerősítve a nemi különbségeket.

Susan Lanser nyilvános és privát narrációja, Carla Kaplan ideális hallgatója a genderérzékeny olvasás fontosságára is felhívja a figyelmet. Tulajdonképpen arra is, hogy – a dolgozatom bevezetőjéhez visszatérve – a férfiak is olvassák el a fent felsorolt nők által írt műveket, és helyezkedjenek bele a szereplők életébe és gondolataiba, ugyanúgy, mint ahogy a női olvasók teszik ezt évszázadok óta a férfi szerzőkkel és szereplőkkel. Akadjanak fenn a nők által írott szó horgán!

Bibliográfia

- Bauer, Dale. „A gender Bahtyin karneváljában.” In *A feminizmus találkozásai a posztmodernnel*, szerk, ford. Séllei Nóra, 161-191. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995.
- Binková, P. „Feministická perspektiva v mediálních studiích.” In *Revue pro média* 9 (2004): 1-12. <http://fss.muni.cz/rpm>.
- Bolemant Lilla. *Női hangok: Berde Mária, Földes Jolán és Zilahy Lajos regényei*. Pozsony: Phoenix Library, 2016.
- Culler, Jonathan. „Nőként olvasni.” In *Dekonstrukció. Elmélet és kritika a strukturálisizmus után*, ford. Módos Magdolna, 57-87. Budapest: Osiris, 1997.
- Fábrí Anna. „A szép tiltott táj felé:” *A magyar írónők története két századforduló között. (1795-1905)*. Budapest: Kortárs, 1996.
- Friedrich Judit. „A női olvasás.” In *Laikus olvasók? A nem-professzionális olvasás értelmezési lehetőségei*, szerk. Lóránd Zsófia et al., 322-328. Budapest: L'Harmattan, 2006.
- Gyáni Gábor. „Az olvasás kultúrája. 1886-ban megjelenik György Aladár szerkesztésében a Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben.” In *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály, 560-571. Budapest: Gondolat, 2007.

⁴³ Dale Bauer, „A gender Bahtyin karneváljában,” in *A feminizmus találkozásai a posztmodernnel*, ford., szerk. Séllei Nóra (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995), 174.

„Fennakadni az írott szó horgán”

- Heidenreich, Elke. „A veszélyről, mely abból fakad, ha a nők túl sokat olvasnak.” In *Az olvasó nők veszélyeseke*, szerk. Stefan Bollman, 11-19. Budapest: Scolar, 2008.
- Horváth Györgyi. „Női olvasás. Fenyegető élvezetek? A női olvasó az olvasás normalizációs folyamatában.” In *Laikus olvasók? A nem professzionális olvasás értelmezési lehetőségei*, szerk. Loránd Zsófia et al, 32-51. Budapest: L'Harmattan. 2006.
- Huyssen, Andreas. „A tömegkultúra mint nő: a modernség másikja.” *Kalligram* 9 (2002): 19-28.
- Kánya Emília. *Réges-régi időről: Egy 19. századi írónő emlékiratai*. Budapest: Kortárs, 1998.
- Kaplan, Carla. *The Erotics of Talk: Women's Writing and Feminist Paradigms*. Oxford: Oxford University Press, 1996.
- Kérchy Anna. „A nő nyelvet ölt: A feminista narratológia dilemmái és a korporeális narratológia lehetőségei.” In *A nő nyelvet ölt: Feminista, narratológiai, esztétikai, testelméleti tanulmányok*, 39-69. Szeged: JATEPress, 2018.
- Klüger, Ruth. *Was Frauen schreiben*. München: Zsolnay Verlag, 2010.
- Krúdy Gyula. *A vörös postakocsi*. In *Nyolc regény*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1975.
- L'Homme Ilona. „Női olvasók.” In *Az olvasó, az olvasás*, szerk. L. Simon László és Thimár Attila, 25-32. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1999. https://www.academia.edu/7077011/N%C5%91i_olvas%C3%B3k.
- Lanser, S. Susan. „Egy feminista narratológia felé.” *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása: Szöveggyűjtemény*, szerk. Bókay Antal és Vilcsek Béla, 378-397. Budapest: Osiris, 2002.
- Mikszáth Kálmán. „Veres Pálné.” In *Vasárnapi Újság* (1895): 249-251.
- Molnár Borbála és Máté Jánosné. *Barátsági vetélkedés vagy Molnár Borbálának Máté Jánosné asszonnyal: A két nem hibái és érdemei felől folytatott levelezései*. Kolozsvár, 1804.
- Showalter, Elaine. „A feminista irodalomtudomány a vadonban: A pluralizmus és a feminista irodalomtudomány.” *Helikon* 3 (1994): 417-442.

Ugrešić, Dubravka. „Nők – irodalom – dohányfüst.” *Scripta Archívum*.
http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre40/ugresic_nok.htm.

Veres András. „Könyv- és lapkiadás a felvilágosodás idején és a reformkorban.”
In *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály,
73-90. Budapest: Gondolat, 2007.

Yalom, Marilyn és Theresa Donovan Brown. *Freundinnen: Eine Kulturgeschichte*.
München: Random House, 2019.

Yuval-Davis, Nira. *Nem és nemzet*, ford. Szabó Valéria és Szentmiklósi Tamás.
Budapest: U.M.K., 2005.

Zsadányi Edit. „Írónők a századelőn.” In *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály és Veres András, 807-826. Budapest: Gondolat, 2007.